

ПИТАННЯ ГОСПОДАРСЬКОГО СУДОЧИНСТВА

С. Демченко, Голова Вищого господарського суду України, кандидат юридичних наук, заслужений юрист України

Системний аналіз ефективності господарського судочинства

З метою розробки теоретичних засад підвищення ефективності господарського судочинства проведемо системний аналіз цієї категорії і визначимо складові ефективності судочинства в цілому.

Практика і наука відкликаються на наявні проблеми ефективності судочинства, але цей відгук неспроможний нейтралізувати виклик, вирішити ці проблеми. Це пояснюється головним чином тим, що зусилля, яких докладають, мають розрізнений, несистемний характер, не відповідають таким вимогам, як повнота, достатність і конструктивність (практична результативність) для вирішення проблеми. І саме це зводить такі зусилля нанівець. Так, наприклад, у юридичній літературі з метою вдосконалення правовідносин, що склалися у цій предметній сфері, піддається науково-теоретичному аналізу правова природа господарського судочинства, його сутність, робляться спроби осмислення основних інститутів господарського судочинства, аналізуються принципи та функції господарського процесу України, його стадії, судова практика. Проводиться огляд перегляду судових рішень в апеляційному, касаційному порядку, досліджуються питання, пов'язані з виконанням рішень, ухвал, постанов господарського суду, аналізом практики врегулювання спорів на різних стадіях судового процесу. Об'єктом дослідження виступає і правова природа господарського процесуального права, його предмет та метод, правові основи господарського судочинства, правовий статус його учасників¹ тощо.

¹ Див.: Булатов Є. В. Правовий статус установи як учасника господарських відносин : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.04 ; НАН України ; Ін-т екон.-прав. дослідж. / Є. В. Булатов. – Донецьк, 2005. – 20 с.

Однак такого роду дослідження, що проводяться протягом багатьох років, як ми бачимо, не є, у своїй більшості, комплексними, системними, а отже, вони не в змозі посприяти кардинальному вирішенню проблеми ефективності господарського судочинства, недостатньо впливають на якість вирішення господарських спорів.

З метою підвищення ефективності господарського судочинства з боку Президента України, Верховної Ради, Уряду, керівництва судовою системою приймаються ті чи інші відповідні рішення. Це і розробка проекту нового Господарського процесуального кодексу, і утворення нових органів¹, і підвищення кваліфікації суддів, і забезпечення виконання судових рішень та багато ін.

У той же час зазначені заходи, яких вживають, також можна охарактеризувати саме як розрізнені, нерідко і формальні, такі, що не завжди спрямовуються на досягнення єдиної мети — підвищення ефективності господарського судочинства.

Чому, наприклад, нерідко і формальні? Потрібно пам'ятати, що будь-які зміни, упорядкування, що пропонуються, самі по собі не є самоціллю. Усі вони мають підпорядковуватися зазначеній меті (підвищення ефективності судового процесу), сприяти її досягненню. А коли завдання ставиться саме так, то це вже і є цілеспрямований системний підхід. Саме такий підхід використовується у нашому дослідженні, яке базується також на системному, комплексному аналізі й синтезі. При цьому системний підхід не просто декларується, а насправді застосовується. Це забезпечується, по-перше, розумінням системи, напрацьованим спеціалістами з теорії систем. По-друге, особливістю інструментарію, що використовується як при аналізі існуючої, так і синтезі-побудові потрібної системи.

Щодо розуміння системи. У більшості досліджень під системою розуміють ту чи іншу сукупність однорідних елементів. Це є, за оцінкою фахівців з теорії систем, неуцтвом, невіглаством. Справді, та сама сукупність однорідних елементів може становити систему щодо певних ознак, властивостей, відношень (тобто відповідати цим ознакам, властивостям) і, навпаки, не бути такою стосовно інших ознак (властивостей, відношень). Інакше кажучи, не можна називати ту чи іншу сукупність системою, не позначивши, щодо яких саме ознак, властивостей

¹ Зокрема, утворено Державну судову адміністрацію України (ДСА України), яка покликана здійснювати функції організаційного забезпечення діяльності судів, заходи фінансового, матеріально-технічного, кадрового, інформаційного та організаційно-технічного характеру.

або відношень ця сукупність є системою. Наприклад, взвод солдатів є системою стосовно таких ознак, як прийняття присяги (кожен із солдатів прийняв її), громадянства (кожен із них — громадянин України), можливо, віку тощо. Але ж взвод не є системою стосовно росту (кожен має свій, неоднаковий зріст), кольору очей і т. ін. Тобто та сама сукупність елементів може бути системою щодо одних ознак і не бути такою стосовно інших властивостей.

Отже, для того щоб пізнати (виявити) систему, треба визначити спочатку ознаки, властивості або відношення, за якими ця сукупність має розглядатися як система. За цією концепцією при побудові нової системи слід визначити (задати) потрібні ознаки, властивості, а потім вже відбирати елементи, які б становили відповідну систему, або визначати завдання з переведення системи з одними властивостями у систему з іншими.

З огляду на це підвищення ефективності господарського судочинства слід розглядати як мету і одночасно критерій оцінки будь-яких змін, що пов'язані, тим чи іншим чином, із судовою системою. Завдяки такому розумінню можна чітко розмежовувати зміни (чинники), що здатні і, навпаки, неспроможні підвищити ефективність господарського судочинства. До останніх чинників, тобто таких, що неспроможні підвищити цю ефективність, належить, наприклад, створення державної судової адміністрації (ДСА).

Для виявлення достатньо повного переліку чинників, що суттєво впливають на ефективність господарського судочинства, знову ж таки потрібно використати спеціальний науковий інструментарій — системну методологію.

Зупинимося на доцільності використання та викладенні основних положень наукового інструментарію, що використовувався. Зазначимо, що висвітленню питань використання наукового інструментарію приділялася значна увага в юридичній, у тому числі господарсько-правовій науці, присвяченій вдосконаленню законодавства, законодавчого процесу. Так, серйозні розробки щодо науково обґрунтованого визначення мети, методології та засобів якісного вдосконалення законодавства містяться у працях відомих учених-теоретиків і господарників. Це, зокрема, роботи О. І. Ющика¹,

¹ Ющик О. І. Теоретичні проблеми законодавчого процесу : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.01 / Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України / О. І. Ющик. – К., 2005. – 467 с.

В. К. Мамутова¹, В. Ф. Сіренка², Р. Ф. Гринюка³, О. Х. Юлдашева⁴ та ін.

У той же час слід погодитися з думкою О. Х. Юлдашева про те, що окремі дослідження нерідко формально проголошуються їх авторами «методологічними» або системними, не будучи фактично такими. Адже у багатьох випадках методологія, що в них декларується, є авторською, однак не обов'язково системною. Те саме стосується і системних досліджень законодавства, які нерідко також є системними лише за назвою, а не за змістом.

Особливості інструментарію, що використовується як при аналізі, так і при синтезі системи. Системна методологія, системний апарат, які викладаються у спеціальних роботах⁵, є надзвичайно потенційно потужними засобами вирішення дійсних проблем, але лише у тому разі, коли цей апарат, методологія використовуються з абсолютною науковою строгістю. Зокрема, у літературі, наприклад, обґрунтовано ефективність дослідження, що базується на науковому системному інструментарії у сфері регуляторної діяльності, регуляторної політики⁶.

У рамках системного аналізу використовується проблемно-орієнтований підхід, який полягає у виявленні проблеми, її структуризації (побудови «дерева» проблем), аналізі і встановленні причин виникнення проблеми (її складових), а також розробці альтернатив її вирішення (формування переліку заходів, цільової комплексної програми тощо). При цьому, як зазначалося, система визначається завданням системних об'єктів, властивостей та зв'язків. У нашому випадку як системні об'єкти виступають доступність правосуддя, судові рішення. Щодо властивостей цих рішень, то це їх правосудність (законність, обґрунтованість, справедливість та реальне виконання).

¹ Мамутов В. К. Обеспечение системности правового регулирования в процессе законотворческой деятельности / В. К. Мамутов // Проблемы методологии современного правознавства : материалы міжнар. наук.-теорет. конф. (9–10 жовт. 1996 р.). – К., 1996. – С. 37–40.

² Сиренко Василий. Интересы и власть / Василий Сиренко. – Киев, 2006. – 536 с.

³ Гринюк Р. Ф. Теоретична модель правової держави і проблеми її реалізації в сучасних умовах : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.01 / Р. Ф. Гринюк. – Х., 2007. – 39 с.

⁴ Юлдашев О. Х. Проблеми вдосконалення державної регуляторної політики в Україні : монографія / О. Х. Юлдашев. – К., 2005. – 330 с.

⁵ Системный анализ: этап развития методологии решения проблем в США // Системное управление – проблемы и решения. – 2001. – Вып. 12. – С. 62–87.

⁶ Юлдашев О. Х. Проблеми вдосконалення державної регуляторної політики в Україні : монографія / О. Х. Юлдашев. – К., 2005. – 330 с.

За системним аналізом, системні об'єкти — це вхід, процес, вихід, зворотний зв'язок і обмеження¹. У нашій інтерпретації *вхід* — це господарський спір, доступність правосуддя; *процес* — порядок розгляду спору і прийняття судового рішення; *вихід* — саме судове рішення; *зворотний зв'язок* — результати перегляду судового рішення і, нарешті, *обмеження* — це часові обмеження, обмеження за підвідомчістю, обмеження, що накладаються при апеляційному та касаційному розгляді скарги, тощо.

Системний аналіз базується на проблемно-орієнтованому підході, відповідно до якого вводяться поняття бажаної і фактичної системи, проблеми та її вирішення. Згідно з методологією системного аналізу слід спочатку визначити бажану систему, задавши бажані її властивості, потім проаналізувати фактичну систему на предмет її відповідності бажаній. На цьому етапі (оцінка відповідності фактичної системи бажаній) визначається проблема (як різниця між так званою бажаною і фактичною системами, а на наступному — виявляються причини її виникнення і розроблюються рішення з нейтралізації (вирішення) проблеми (усунення різниці між бажаним і фактичним).

У нашому випадку бажаною буде система судових рішень, що мають бажані (задані властивості). Це, як зазначалося, доступність правосуддя (справедливість, неупередженість суду), законність, обґрунтованість та реальність виконання рішень господарських судів. Зараз, як відомо, доступність правосуддя не забезпечено; не всі рішення господарських судів є правосудними, а отже, не можна вважати господарське судочинство ефективним.

Як показує наше дослідження, на ефективність господарського процесу впливають такі чинники, як доступність правосуддя, якість правового урегулювання порядку розгляду господарських спорів та прийняття рішень, тобто якість норм господарського процесуального кодексу, їх здатність сприяти одержанню законних, обґрунтованих, справедливих судових рішень. Це також і рівень кваліфікації, моральності суддів, і забезпечення верховенства права у процесі судочинства, і відсутність колізій у законодавстві, і організаційна досконалість ді-

¹ Входом називається те, що змінюється при перебігу даного процесу. Процес переводить вхід у вихід. Здатність переводити даний вхід у даний вихід називається властивістю даного процесу. Зв'язок визначає проходження процесів, а вихід будь-якого процесу є входом визначеного процесу. Всякий вхід системи є виходом цієї або іншої системи, а всякий вихід – входом. Виділити систему в реальному світі означає вказати всі процеси, що дають даний вихід.

яльності суду і т. д. Слід враховувати різноманітні чинники зовнішнього середовища, що можуть впливати на господарське судочинство, такі як громадська думка щодо судового розгляду спорів, правосудності рішень господарських судів, яка формується нерідко під впливом таких зовнішніх чинників, як ЗМІ, певні політичні сили, громадські організації, наукова думка і т. д.

Використовуючи ідею системного аналізу, потрібно, по-перше, виявити увесь набір чинників, всю їх систему, що впливають на ефективність господарського судочинства. По-друге, потрібно визначити повний набір заходів з нейтралізації кожного з чинників, що негативно впливає на ефективність судочинства і, навпаки, стимулювати ті чинники, які сприятимуть його ефективності. Таким чином, мова йде про необхідність виявити усі чинники, що є суттєвими для господарського судочинства, побудувати, відлагодити механізм управління їх системою.

Слід зазначити, що такого роду комплексних, системних досліджень господарського процесу практично ще не проводилося. Науковці обмежуються лише тими чи іншими аспектами даного предмета. Це, як вже зазначалося, науково-теоретичні дослідження правової природи господарського процесу, його сутності, принципів, функцій та інститутів, стадій господарського процесу, актів господарського суду, перегляду судових рішень в апеляційному, касаційному порядку та за нововиявленими обставинами, дослідження питань, пов'язаних із виконанням рішень суду, і т. ін.

Проведене нами дослідження дозволило виявити такі чинники, що суттєво впливають на забезпечення доступності правосуддя, ефективність господарського судочинства:

1) вдосконалення порядку розгляду господарських спорів, прийняття, перегляду рішень господарських судів та забезпечення виконання цих рішень. У межах цього вдосконалення лежить і прийняття Господарського процесуального кодексу, і визначення юрисдикції господарських судів, і відокремлення її від інших видів юрисдикції, зокрема від юрисдикції адміністративних судів, і визначення складу та структури судової системи у цілому, розмежування компетенцій Верховного Суду і вищих спеціалізованих судів; вдосконалення технології (процедури) розгляду спорів — порядку розгляду спору і прийняття судового рішення, включення до числа стадій господарського процесу етапу виконання рішень господарських судів, віднесення до судової влади виконавчої служби — системи примусового виконання рішень тощо;

2) удосконалення господарського законодавства, виходячи з критеріїв забезпечення верховенства права, встановлення нормативною моделлю (сукупністю норм господарського законодавства, що діє в тій чи іншій предметній сфері) тих чи інших відносин; відсутність колізій у національному законодавстві;

3) дотримання суддею вимог справедливості і моральності, незловживання ним правом, а також розумності строків розгляду справи;

4) організаційна досконалість діяльності суду: наявність (чи відсутність) спеціальної структури, яка б виконувала функції організаційного забезпечення діяльності судів, тобто заходів фінансового, матеріально-технічного, кадрового, інформаційного та організаційно-технічного характеру;

5) антикорупційні засоби забезпечення прозорості у публічному секторі; громадська думка, вплив ЗМІ, певних політичних сил, громадських організацій, наукової думки щодо якості судового розгляду спорів, правосудності рішень господарських судів.

Слід зазначити, що саме комплексний, системний розгляд предмета дослідження може забезпечити досягнення його цілей — розроблення теоретико-методологічних засад підвищення ефективності господарського судочинства та напрацювання відповідних конструктивних (практично результативних) рекомендацій із досягнення зазначеної мети.